

УДК 811.161.3'36

**СТЫЛІСТЫЧНАЯ ФУНКЦЫЯ ВЯЛІКАЙ ЛІТАРЫ
Ў ПАЭТЫЧНЫМ ТЭКСЦЕ***В. М. Саўчанка*кандыдат філалагічных навук, дацэнт, загадчык кафедры беларускай і рускай моў
УА “Магілёўскі дзяржаўны ўніверсітэт імя А. А. Куляшова”, г. Магілёў, РБ

У артыкуле ідзе гаворка аб асаблівасцях выкарыстання вялікай літары ў сучасным паэтычным тэксце, даецца стылістычная характарыстыка некаторых спецыфічных выпадкаў выкарыстання вялікай літары: для эмацыянальнай афарбоўкі некаторых слоў, для сегментацыі маўлення, для сігналізацыі аб завяршэнні тэксту, для ўказання на імпліцытную інфармацыю, для актуалізацыі дадатковых значэнняў слова і інш. У раскрыцці ўзаемаадносін архітэктонікі і кампазіцыі, у выяўленні ўплыву моўных і маўленчых сродкаў выразнасці на фарміраванне аўтарскага стылю значную ролю адыгрывае графічнае афармленне паэтычнага твора, у прыватнасці выкарыстанне вялікай літары.

Уводзіны

Пры ўспрыняцці маўлення галоўнай задачай адрасата з'яўляецца засваенне значэння, ці, больш дакладна, сэнсавай структуры, якая адпавядае тэксту як суцэльна аформленай адзінцы. На візуальнае ўспрыняцце значны адбітак накладвае форма пададзенага матэрыялу, у тым ліку і памер шрыфта, якім набраны тэкст. Чытацкая індывідуальнасць не менш выразная, чым аўтарская, таму сучасны аўтар выбірае з напрацаваных развіццём літаратуры канонаў толькі тыя традыцыі і тэндэнцыі, якія лічыць важнымі, адпаведнымі для сваёй творчасці.

У апошні час некаторыя даследчыкі характарызуюць тэкст не як паслядоўнасць вербальных знакаў, а “як прасторавае графічнае рашэнне” [1, 5]. Такое азначэнне тлумачыцца тым, што ў творах некаторых сучасных пісьменнікаў, пераважна вершаваных, апублікаваных у канцы ХХ – пачатку ХХІ стст., можна заўважыць прыклады новага графічнага афармлення тэксту. Арыгінальна выкарыстаныя традыцыйныя графічныя сродкі, а таксама адступленні ад графічнай нормы набываюць новы сэнс і становяцца раўнапраўнымі элементамі выказвання. Схільнасць да ўжывання традыцыйных або нетрадыцыйных графічных сродкаў з'яўляецца адным з найважнейшых прынцыпаў архітэктанічнай і кампазіцыйнай арганізацыі тэксту. Тэрміны “архітэктоніка” і “кампазіцыя” найчасцей успрымаюцца як літаратуразнаўчыя і ўжываюцца пераважна для характарыстыкі знешняй і ўнутранай будовы звязнага тэксту. Так, М. М. Бахцін паслядоўна размяжоўвае архітэктанічныя (герой, тып, характар; гумар, трагічнае і камічнае; лірычнае) і кампазіцыйныя (дыялог, жанр, актавае члянэнне ў драме; глава, страфа, радок, верш) формы [2, стб. 61]. В. Рагойша ў сваю чаргу адносіць да архітэктонікі “сістэму вонкавай арганізацыі твора (наяўнасць і размяшчэнне асобных раздзелаў, актаў, сцэн, страфічных форм і г. д.)” [3, 149]. У кампазіцыйную даследчык літаратуры ўключае “характар раскрыцця зместу, размяшчэнне слоўна-вобразнага матэрыялу ўнутры архітэктанічных форм” [Тамсама]. Ужо з прыведзеных вызначэнняў сутнасці архітэктонікі і кампазіцыі вынікае немагчымасць іх катэгарычнага размежавання, бо архітэктанічныя і кампазіцыйныя формы настолькі цесна пераплецены, што межы паняццяў вызначыць проста немагчыма: аналіз кампазіцыйных асаблівасцей заўсёды будзе закранаць знешнюю будову твора, а поўная характарыстыка архітэктанічнай адметнасці абавязкова грунтуецца на ўнутранай арганізацыі тэкставых адзінак.

Паколькі “кампазіцыя тэматычна-суб'ектнага пласту мастацкага твора вызначае яго стыльовыя асаблівасці” [4, 373], то ўзаемадзеянне архітэктонікі і кампазіцыі праяўляецца таксама на лінгвістычных узроўнях. Стыль непасрэдна звязаны з архітэктанікай і пэўным чынам суадносіцца з кампазіцыяй. Формы маўленчага выражэння, моўныя асаблівасці (графічныя, лексічныя і фанетычныя сродкі выразнасці, сінтаксічныя канструкцыі) у залежнасці ад стылю ўпарадкоўваюцца; набываюць (дзякуючы іх размяшчэнню) адзіна магчымае значэнне; выконваюць у тэксце эстэтычную функцыю. Стыль мастацкага тэксту выражаецца ў спецыфічнай заканамернасці аб'яднаных моўных рэсурсаў, выкарыстаных пісьменнікам у адпаведнасці з яго ўласнай задумай. Індывідуальны стыль кожнага аўтара скіроўвае на “сваю” архітэктоніку і кампазіцыю, характарызуецца спецыфічным іх узаемадзеяннем. Літаратура апошніх двух стагоддзяў дазваляе

назіраць схільнасць да ўскладненай, насычанай будовы твора і патрабуе пільнай увагі чытача. У раскрыцці ўзаемаадносін архітэктонікі і кампазіцыі, у выяўленні ўплыву моўных і маўленчых сродкаў выразнасці на фарміраванне аўтарскага ідыястылю значную ролю адыгрывае графічнае афармленне паэтычнага твора, у прыватнасці, нетрадыцыйнае ўжыванне вялікай літары.

Вынікі даследавання і іх абмеркаванне

Акрамя традыцыйнага вылучэння пры дапамозе вялікай літары ўласных назваў, можна заўважыць некаторыя выпадкі яе спецыфічнага выкарыстання, у значнай ступені характэрныя для сучаснага паэтычнага тэксту. Ахарактарызуем некаторыя з іх.

1. Даволі часта вялікая літара сігналізуе аб пачатку тэксту ці першага слова ў вершаваных радках, напрыклад:

*Лёс да кожнага прыходзіць босы,
Як Хрыстос,
Каб бядзілі кожнага турботы,
Як абуць свой лёс у лапці, ў боты,
А яму не занасіць калёсы:
Боссю – каб нячутна! –
Ходзіць лёс.*

(Р. Барадулін. Лёс да кожнага прыходзіць босы)

Такі традыцыйны запіс уплывае на фарміраванне цэласнага рытмічна-меладыйнага адзінства. Сама ж сістэма арганізацыі графічных сродкаў для максімальнага ўздзеяння на рэцыпіента зведзена да мінімуму, што, аднак, зусім не зніжае мастацкай вартасці твора: такім чынам аўтар дапамагае развіваць фантазію ўспрымальніка тэксту, дазваляючы чытачу самастойна расставіць акцэнт, вылучыць істотнае і другаснае. Сучасная беларуская паэзія адступае ад прывычнага запісу: у пачатку вершаваных радкоў і нават у пачатку тэксту вялікія літары выкарыстоўваюцца ўсё радзей. Так, напрыклад, як стылістычна афарбаванае ўспрымаецца афармленне тэксту без пачатковай вялікай літары, са шматкроп'ем у пачатку і канцы строфа:

*... дзе ахрошчаны –
там адпяны,
дзе народжаны –
там пахаваны...*

(У. Някляеў. Надпіс на коле)

Працытаваны верш уяўляецца як вытрымка з нейкага больш аб'ёмнага тэксту. Адпаведны запіс паказвае не толькі на змястоўнасць прыведзенага выслоўя, але і накіроўвае чытача на роздум аб незапісаных радках, аб тым, чаму гэты надпіс зроблены іменна “на коле”. Магчыма, пры напісанні вялікай літары ў пачатку кожнага радка тэкст набыў бы звычайнае афармленне. Але звычайнае афармленне арыентуе на звычайны сэнс, няхай сабе і схаваны. Паэтычныя традыцыйнасці запісу, аўтар не проста прэтэндуе на арыгінальнасць, але і мяркуе, што чытач убачыць і адчуе нявыказаны сэнс незвычайна пададзеных радкоў.

2. Несістэмнае напісанне ў пачатку радка вялікай і малой літары часта можа ўказваць на тэматычнае і стылістычнае супрацьпастаўленне паміж рознымі часткамі тэксту:

*“Ты Бог?..” – запытаў ён аднойчы,
Адказ не пачуў, і па ночы,
Па полі, па дыме над ім
Пайшоў за сабой маладым,
За стальым і пастарэлым –
У чорным,
у шэрым,
у белым...*

(У. Някляеў. “Ты Бог?..” – запытаў ён аднойчы...)

Ужыванне вялікай і малой літары ў пачатку вершаваных радкоў нібы разбівае тэкст на часткі: у першай частцы кожны радок успрымаецца як эмацыянальна насычаны, змястоўны, бо апісвае сітуацыю ў дадзены час, у дадзены момант. А потым рэальнасць становіцца ўяўнасцю – і паступова знікае, знікае, знікае (чорны колер спачатку губляе сваю выразнасць, шарэ, потым зусім знікае, зліваецца з далёкай беллю). Такое ўражанне (ад рэальнага да ўяўнага, ад чорнага да белага, ад істотнага да нікчэмнага, ад быцця да небыцця) дапамагае стварыць увядзенне малой

літары ў пачатку двух вершаваных радкоў. Нават тэмп маўлення некалькі змяняецца, прычым не пад уплывам знакаў прыпынку, а менавіта праз адпаведнае напісанне.

3. У творы могуць спалучацца напісанні з вялікай літары, заснаваныя на правілах арфаграфіі, і напісанні, выкарыстаныя аўтарам з мэтай узмацнення стылістычнай выразнасці пэўнага слова:

*нервы – гэта струны
не гітарныя не кантрабасныя
чалавечыя Цела майго зігзагнага
яны зроблены з сонечных промняў
з балотнай ціны і кветак тунсовых
я нацягваю іх паміж вагонамі цела
і з размаху б'ю пальцамі
какафонія не для Баха не для Шастаковіча
не для Стравінскага
штосьці для Сталіна*

(3. Вішнёў. Нервы – гэта струны...)

Нечаканае напісанне з вялікай літары першы раз выкарыстанага слова “Цела” кантрастуе з наступным ужываннем з вялікай літары прозвішчаў вядомых музыкантаў (Баха, Шастаковіча, Стравінскага) і савецкага тырана Сталіна. Такое вылучэнне невыпадковае. Магчыма, аўтар бунтуе супраць таго, што аднолькава (з вялікай літары) пішуцца як прозвішчы людзей, што падарылі свету столькі характава і прыгажосці, так і прозвішча чалавека, які загубіў столькі жыццяў. А “Цела” – можа, гэта і ёсць тыя загубленыя мільёны, пра якія і рука не падьмаецца напісаць з малой літары. Гэта толькі адзін з магчымых варыянтаў “зазірнуць” у схаваны паміж радкоў сэнс. Перавага такіх нетрадыцыйна аформленых твораў якраз і заключаецца ў магчымасці неаднастайнага ўспрыняцця.

4. Часам вялікая літара можа быць паказчыкам сегментацыі маўлення, перадаваць жаданні аўтара аб магчымым успрыняцці структурнай арганізацыі твора:

*Пажадай мне моцы сталёвай
пушка палётная
ліра шалёная
сонца салёнае
Пажадай мне мора вольнага
ветру дзікага
вопраткі дымнай
Каб імчаліся аблогі марныя
горы чорныя
дрэвы фарныя
звяры сінія
вершы файныя*

(3. Вішнёў. Пажадай мне моцы сталёвай...)

Пры звычайным пунктуацыйным афармленні словы, напісаныя вялікай літарай, маглі б сігналізаваць пра пачатак новай страфы. Да таго ж, пастаноўка знакаў прыпынку прадугледжвае наяўнасць паўз паміж раздзеленымі або адасобленымі адзінкамі. Адсутнасць такіх паўз можа накіроўваць таксама на суцэльнае, імклівае ўспрыняцце зместу вершаваных радкоў: аўтару патрэбна ўсё і адразу, прычым як мага хутчэй; нішто, узятае паасобку, не зможа задаволіць жаданняў нават на некаторы час. Такое выкарыстанне вялікай літары ў значнай ступені спрыяе спрашчэнню пунктуацыйнай сістэмы. Разам з сінтаксічнымі суадносінамі паміж часткамі тэксту актуалізуецца містычнае ці іканічнае значэнне графічна вылучаных слоў.

5. Нязвычайнае выдзяленне вялікімі літарамі таго ці іншага слова або словаформы павышае стылістычную выразнасць выказвання, як у наступным прыкладзе:

*...ноч невітальная
мроівам чорных пялёсткаў
крые шапоча
зазіптае мёртвыя раны
...дай абудзіцца
й расцепліць кавалачак воску
новаю свечкай гарэць*

да Цябе, мой абраны

...ведаю: сонца глыбокага ўтоены ўздам
зрушыцца Імем Тваім

(Г. Дубянецкая. Ноч)

Напісанне з вялікай літары слоў *Цябе, Імем, Тваім* дапамагае наймацнейшаму выражэнню лірычных пачуццяў аўтара. Невыпадкова нават першыя словы ў вершаваных радках запісаны з малой літары: усё неістотнае, не вартае ўвагі і значэння, апрача каханага, апрача яго імя.

б. Словы (сказы, радкі), напісаныя з вялікай літары, успрымаюцца не толькі як эмацыянальна афарбаваныя, але і як носьбіты дадатковага сэнсу, спецыфічныя ўказальнікі наяўнасці імпліцытнай інфармацыі:

*Блізкія словы,
Боскія словы –
Шэпча іх сэрца маё зноў і зноў –
Тры ахоўнікі, тры анёлы –
ВЕРА, НАДЗЕЯ, ЛЮБОЎ.*

(Г. Чумакова. Тры словы)

Такі спосаб не толькі сігналізуе аб завяршэнні тэксту, але і ўжываецца для вылучэння слоў, дае магчымасць успрымаць іх як ключавыя, накіроўвае на асэнсаванне і пераасэнсаванне значымасці пададзенай інфармацыі, тым больш што ўспрыняцце падтэксту аказваецца не менш важным, чым разуменне ўсіх слоў, уключаных у тэкст.

Бываюць выпадкі паскладовага напісання слоў з вялікай літары, што ўплывае на актуалізацыю дадатковых (падтэкставых) семантычных адценняў слова:

*Калі б не каханне,
То гэты свет
Не меў бы сэнсу і плёну...
Свечка без полымя –
Проста прадмет:
НЕ-А-ДУ-ШАЎ-ЛЁ-НЫ.*

(С. Законнікаў. Калі б не каханне)

Паскладовае напісанне запавольвае тэмп чытання, выкарыстанне вялікай літары сцвярджае значнасць слова не толькі для названага прадмета (свечкі), але і наогул для ўсяго тэксту: толькі ў каханні сутнасць жыцця, без кахання сціраецца яго сэнс, знікае жаданне імкнуцца наперад; пазбаўленай жыццядаймага агенчыка душы не стае сілы гарэць.

Вывады

Праведзены аналіз вершаваных твораў дае падставы сцвярджаць:

1) у сучаснай беларускай паэзіі функцыі вялікай літары значна пашыраюцца: яна выкарыстоўваецца з мэтай надаць слову (ці яго частцы) асаблівую значнасць у дачыненні да прыведзенага зместу, прыцягнуць і затрымаць увагу чытача, паўторна прачытаць верш і пераасэнсаваць яго змест, выклікаць у свядомасці чытача пэўныя накіраваныя асацыяцыі і інш.;

2) выкарыстанне вялікай літары часцей за ўсё мае падтэкставую інфармацыю і таму падвяргаецца дадатковаму асэнсаванню і пераасэнсаванню. Часам вялікія літары замяняюць нарматыўныя сродкі кампазіцыйнай і сінтаксічнай арганізацыі тэксту, спрыяюць аўтанамізацыі чужога маўлення. Слова, запісанае вялікімі літарамі, набывае дадатковую сімвалічную і інтанацыйную афарбоўку, у той час як словы, напісаныя без нарматыўных вялікіх літар, таксама атрымліваюць дадатковую стылістычную афарбоўку: могуць абазначыць аўтарскія адносіны, зніжэнне стылю і тэмпу маўлення, раўнапраўе з іншымі элементамі тэксту;

3) стандартны запіс паэтычнага тэксту не валодае экспрэсіўнасцю. Непаслядоўнае выкарыстанне вялікай і малой літары пэўным чынам абнаўляе паэтычнае маўленне. Менавіта ва ўмовах незахоўвання традыцый і правіл з'яўляецца магчымасць асэнсоўваць і пераасэнсоўваць значнасць элементаў тэксту. Расшыфроўка падтэксту часам аказваецца не менш важнай, чым успрыняцце ўсіх слоў, з якіх складаецца тэкст. Ненарматыўнае напісанне вялікай і малой літар дастаткова распаўсюджана ў сучаснай паэзіі і часта дапамагае абазначыць мяжу ўспрыняцця тэксту – псіхалагічную ці інтанацыйную.

Літаратура

1. Дудаков-Кашуро, К. В. Экспериментальная поэзия в западноевропейских экспериментальных течениях начала XX века: футуризм и дадаизм / К. В. Дудаков-Кашуро. – Одесса, 2003. – 128 с.
2. Тамарченко, Н. Д. Архитектура / Н. Д. Тамарченко // Литературная энциклопедия терминов и понятий / под ред. А. Н. Николюкина. – М.: ИПК «Интелвак», 2003. – 1600 стб.
3. Рагойша, В. Тэорыя літаратуры ў тэрмінах / В. Рагойша. – Мінск: Беларуская энцыклапедыя, 2001. – 383 с.
4. Літаратурознавчыі словнік-довіднік / Р. Т. Гром'як [та інш.]. – К.: ВЦ «Академія», 1997. – 752 с.

Summary

The article is about the peculiarities of capital letters' using in modern poetic text. There is a stylistic characterization of some specific cases of capital letters' using. They can be used for emotional word coloration, for the speech segmentation, for the signaling of text's ending, for pointing on implicit information, for the actualization of additional word's meaning and so on. The graphic appearance of poetic work in particular capital letters' using plays the important role in opening the relation of architectonics and composition and also influencing of linguistic and speech means of expressiveness on author's style formation.

Паступіў у рэдакцыю 15.01.14